

Филология Масалалари

ИЛМИЙ-МЕТОДИК
ЖУРНАЛ

2005/2-3(9)

O'zbekiston Respublikasi
Vazirlar mahkamasining huzuridagi

OLIY ATTESTATSIYA
KOMISSIYASI

700047, Toshkent sh., Akad. Ya. G'ulomov ko'chasi, 70
Tel.: (371) 133-06-47, fax: (371) 133-06-47

SUPREME ATTESTATION
COMMITTEE

at the Cabinet of Ministers
of the Republic of Uzbekistan

70. Akad. Ya. Gulomov str., Tashkent 700047
Tel.: (371) 133-06-47, fax: (371) 133-06-47

Javob qaytarganda shu № ko'rsatilsin

№ 01-08/400 9 - 0000/2004 47

“Филология масалалари”

журналининг бош муҳаррири

Г.Ҳ.БОҶИЕВАГА

Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсатининг
2004 йил 27 майдаги 105/4 қарори билан Филология фанлари бўйича
зарурий нашрлар рўйхатига “Филология масалалари” илмий-методик
журнали киритилди.

ОАК Раиси

М.М.МУҲИТДИНОВ

Манзар АБДУЛХАЙРОВ

ОЙБЕК ИЖОДИДА НАВОИЙОНА СЎЗ ҚЎЛЛАШ АНЪАНАЛАРИ

Мақолада Ойбекнинг навоийона сўз қўллаш анъаналари таҳлил этилган.

В статье анализируется соблюдение традиций словоупотребления Навои в языке Айбека.

The article discusses the problems of lexic-semantic analysis of the usage of traditional words of Navoi style by Oybek.

Бетакрор қалам соҳиби Ойбек мероси ранг-баранглиги билан ўзбек адабий тили тараққиётида муҳим ўрин тутди. Ойбек Навоий асарларининг билимдони сифатида “Навоий” романини ўз вақтида китобхонларга тақдим этди ва бу билан ўзбек адабий тилининг равишига муҳим ҳисса қўшди.

Навоийни англаш, асарларининг тағдор маъно-мазмунларидан тўла-тўқис баҳраманд бўлиш учун малакали мутахассис ёки адабиётшунос, тилшунос бўлишнинг ўзигина кифоя қилмайди, балки, машаққатли ижод йўлини босиб ўтишга тўғри келади. Дарҳақиқат, Ойбек ана шундай ижодкор эди.

Яқин ўтмишда Ойбек шахсияти ва унинг асарлари анча ноҳолис ёритилиб келди. Хусусан, қатағон йилларида адибнинг руҳий-маънавий қийноқларни бошидан кечириши каби масаларга кенг ўрин берилган эди. Натижада Ойбекнинг руҳий-маънавий олами, асарларининг туб мазмун-моҳияти унчалик ёритилмай қолган эди. Ойбекнинг ёшлик чоғлариданоқ диний тарбия кўрганлиги, кейинчалик ҳам ўз эътиқодига ич-ичидан содиқ қолганлигини эътиборга оладиган бўлсак, масалаларга бошқачароқ ёндашишимизга тўғри келади. Қолаверса, Ойбекнинг навоийшунос сифатида, ҳам зоҳир, ҳам ботин илмларидан бирдек хабардор эканлиги бу масалаларга янада ойдинлик киритиши муқаррар.

Ойбекнинг узоқ йиллар Навоий асарлари устида ишлаши натижасида унинг ижодиётида навоийона услуб, навоийона сўз қўллаш анъаналари кенг ва изчил ўрин топди. Адибнинг биргина “Навоий” романида жуфт ва такрорий сўзлар шундай кўп, такрор қўлланилганки, баъзан керагидан ортиқ қўлланилгандек туюлади. Аслида эса, бундай эмас. Бу ҳол асар тилининг услубий-ифодавий қатламини изчил бойитиб борган ва ёзувчи китобхонни шундай маҳорат билан ўз тафаккур оламига аста-секин олиб киролган.

Такрорий сўзлар дастлаб қадимги туркий тил манбаларида ҳам қўлланилган: бублдур—булдур (ДЛТ, 77)¹—(товуш)—“звукоподражательное слово”, “глухой звук подающего предмета”; ісірік-ісірік (ДЛТ, I, 93)—“кўз тегишидан сақлаш учун қўлланадиган сўз”—“заговор”, “употребляемые от сглаза”; mah-mah (ДЛТ, I 253)—“лочинни чақирадиган сўз”. Кўринадики, такрорий сўзлар айнан такрорлаш орқали ҳосил бўлади ҳамда маълум грамматик шаклларни қабул қилади. Такрорий сўзлар грамматик жиҳатдан ҳам маълум сўз туркумига кирувчи мустақил грамматик бирлик саналади.

Бу борада ҳам тилшуносликда бир қатор бир-бирига қарама-қарши фикр-мулоҳазалар, қарашлар мавжуд, хусусан, тилшунос олим Р.Аганин туркий тил манбаларига таяниб, жуфт сўзлар такрорий сўзлардан вужудга келган, деган фикрни билдиради(2,7). А. Ғуломов фикрига кўра, “Такрорнинг энг қадимги шакли оддий такрор бўлиб кейингиси шундан туғилган”(3,18). Умуман, А.Ғуломов, Ф.Камол, А.Ҳожиев каби олимлар “Ўзбек тили грамматикаси”, “Ҳозирги замон ўзбек тили” дарсликларида жуфт ва такрорий сўзларни алоҳида сўз категорияси деб қарайдилар.

Ойбек асарларида Навоий ижодининг таъсири алоҳида ўрин тутати. Навоий кўлөзма асарларини синчиклаб кузатиш шуни кўрсатадики, буюк мутафаккир кўп ўринларда сўзларни жуфт ёки такрорий қўллаш орқали янги сўзлар ҳосил қилиш ва шу йўсин билан байт ёки тугалланган жумла маъносини кучайтиришга ҳаракат қилган ва бу ҳар доим муваффақиятли чиққан:

*Мулойим-мулойим суруб ҳар нафас,
Анингдекки Хоқонға бир-бир ҳавас(4,357).*

Ёки:

*Аёл ва атфол торикиб муҳофазатидин. Навкар ва чокар озиқиб
анинг мулояматидин. Турлук-турлук иллат бадани уйида ўкулиб, ажаб-ажаб
мараз касратидин ҳаётдин тўнгулиб”(5,116).*

Ойбек “Навоий” романида ҳар бир сўзни мантиқан ифодали ва тушунарли қилиш, ўзбек тилининг ички имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш мақсадида навоийёна сўз қўллашга интилади: “Томларда болалар, ҳатто кўкраги билиниб қолган дуркун-дуркун қизлар тўда-тўда бўлишиб ўйнашиб юрадилар, жарангли овоз билан шўх кўшиқлар айтадилар”(6,291).

Ёки:

“Бу-қат-қат тоғ каби юксалган, муаззам қулалари кунгирадор қалин деворлари, тепа-тепа тупроқ уюмлари эди” (6, 116).

Булардан ташқари, романда жуфт ва такрорий сўзлар гуруҳига алоқадор бўлган бир қанча сўзлар борки, улар энди нафақат асар тилининг бадиий ифода қатламини бойита борган балки асарнинг нуфузини, бадиий жозибадорлигини янада оширган: *тарақ-таруқ* (Н, 318), *гангур-гунгур* (Н, 32), *қинғир-қийшиқ* (Н, 332), *такрор-такрор* (Н, 15), *қўша-қўша* (Н, 15), *урина-урина* (Н, 6), *турли-туман* (Н, 16), *жуфт-жуфт* (Н, 315), *билқ-билқ* (Н, 321), *одим-одим* (Н, 332), *ямоқ-ясқоқ* (Н, 332), *камбағал-чамбағал* (Н, 332), *ялиниб-ялпоғланиб* (Н, 332), *ағрая-ағрая* (Н, 333) ва бошқалар.

Ойбекнинг “Навой” романи тилида навоийона сўз қўллашнинг айрим жиҳатларини кузатиш шуни кўрсатадики, адиб Навоий кўлёзма асарларини синчковлик билан ўрганган етук тилшунос ва матншунос олим ҳамдир.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Қавс ичидаги шартли қисқартмалар, рақамлар асар номи ва саҳифаларини билдиради: ДЛТ— “Девону луғотит турк”. Индекс. — Т., 1966, 77-саҳифа; Н— “Навой” романи, 318-саҳифа. Кейинги ўринларда шу тарзда берилади.
2. Р. Аганин, Повторы и парные сочинения в современном турецком языке.—М., 1959.
3. Ғуломов А. Ўзбек тили морфологиясига кириш.—Т., 1953.
4. Алишер Навоий. Сади Искандарий. “Фан”.—Т., 1993.
5. Алишер Навоий. Маҳбуб ул-қулуб. “Фан”.—Т., 1998.
6. Ойбек. Навоий. Танланган асарлар. Учинчи жилд.—Т., 1957.